

Děrné štítky a holocaust: konečné řešení jako byznys

Lukáš Erben 23. 7. 2013

Nešlo o politiku. Nešlo o nacismus, fašismus, antisemitismus, rasismus nebo xenofobii. V případě IBM v čele s Thomasem Watsonem šlo „jen“ o peníze. Ale i v případě pracovních a vyhlazovacích táborů Třetí říše byl zisk důležitým faktorem. A zisk bylo možné maximalizovat jen s perfektní administrativou.

14

Třetí říše provozovala komplexní systém obsahující různé druhy táborů. Vedle zajateckých táborů (ty měly pochopitelně všechny bojující strany) to byly pracovní koncentrační a převýchovné tábory – kam směřovali jak váleční zajatci, tak někteří židé nebo političtí vězni (první vznikly již v roce 1933 a později byla řada takových táborů zřizována operativně pro potřeby průmyslu, nebo byla umístěna jako sekce v rámci velkých koncentračních táborů). Dále existovaly tábory tranzitní a sběrné, „převýchovné“ (obvykle kombinovány s pracovními – převýchova byla často myšlena likvidace otrockou prací) a konečně tábory vyhlazovací, nebo také „tábory smrti“, kterých bylo celkem osm a nacházely se převážně na území dnešního Polska (respektive někdejšího východního Pruska), Ukrajiny a Běloruska (výjimkou byl Jasenovac v Chorvatsku). Koncentračních táborů s různými funkcemi (převýchovné, pracovní, tranzitní apod.) a městských ghett či tranzitních měst bylo po celé Evropě více než padesát.

Bez funkčních systémů IBM, průběžně udržovaných a zásobovaných pravidelnými dodávkami děrných štítků by Hitlerovy tábory nikdy nemohly zvládnout tak velké počty vězňů. Všem hlavním táborům byly v systému děrných štítků přiřazeny kódy. Osvětim 001, Buchenwald 002, Dachau 003, Flossenburg 004, Gross-Rosen 005, Herzogenbusch 006, Mauthausen 007, Natzweiler 008, Neuengamme 009, Ravensbruck 010, Sachsenhausen 011, Stutthof 012.

(Edwin Black, IBM and the Holocaust, 2001)

Děrný štítek „Rasové kanceláře SS“ – SS Rassenamt

Arbeit macht frei

Na straně Třetí říše šlo pochopitelně jak o politiku, fašismus a antisemitismus, tak o peníze. Systém koncentračních, pracovních i vyhlazovacích táborů byl provozován jako výnosný byznys. Jedničkou v ziscích a efektivitě byl podle všeho tábor Mauthausen-Gusen (respektive se podobně jako v případě Osvětimi jednalo o síť táborů, rozprostírající se v případě Mauthausenu po celém dnešním

Rakousku). Mauthausen poskytoval otrockou pracovní sílu velkým průmyslovým podnikům i místním podnikatelům – jen za rok 1944 činil jeho zisk 11 milionů říšských marek, což je v dnešních penězích asi 144 milionů eur. Samozřejmostí v táborech, jako byl Mauthausen, byla likvidace prací (práce neschopní byli převezeni do vyhlazovacích táborů nebo zavražděni na místě).

Téměř každý nacistický koncentrační tábor měl oddělení nazývané Hollerith Abteilung. Konkrétní vybavení se lišilo tábor od tábora a rok od roku. V některých, jako byly Dachau či Storkow, byly instalovány až dva tucty třídíček, tabelátorů a tiskáren. V jiných táborech byly štítky jen označovány (děrovány) a posléze předány k centrálnímu zpracování například do Mauthausenu či Berlína. A byly i tábory, kde se pouze vyplňovaly formuláře a data z nich byla zpracována jinde. Hlavní kanceláři, která uvnitř pracovních či kombinovaných táborů využívala děrné štítky, byla „Arbeitseinsatz“, tedy pracovní kancelář. Ta určovala pracovní nasazení a určovala pomocí děrných štítků přidělení konkrétních vězňů na pracovní rozpisy.

(Edwin Black, IBM and the Holocaust, 2001)

Zisk plynul zejména z otrocké práce vězňů, ale dobře známý je i systém maximálního „zužitkování“ osobního vlastnictví a ostatků ve vyhlazovacích táborech. Systémem, který umožňoval efektivně evidovat transportované, příchozí, pracovní nasazované a zlikvidované (zavražděné) vězně, byly pochopitelně děrné štítky a stroje pro jejich třídění a zpracování. Zejména pracovní tábory si coby silně ziskové „podniky“ mohly dovolit to nejkvalitnější vybavení IBM – děrné štítky, třídíčky a tabelátory byly ale i v některých táborech vyhlazovacích – koneckonců nacisté mohli své „valutové“ nákupy krýt zlatem, ať už bylo ukradeno z trezorů centrální banky v Praze, nebo vylámáno z lidských ostatků v táborech smrti. Osudy vězňů se odráží v systému jejich evidence pomocí děrných štítků a naopak – nejlépe to ilustruje konkrétní (byť bezejmenný) příklad:

V srpnu 1943 dorazil společně se čtyřmi stovkami dalších vězňů do Osvětimi obchodník se dřevem z polského Bendzinu. Po lékařském vyšetření, které ověřilo jeho schopnost pracovat, byly údaje o jeho zdravotním stavu zaneseny do táborové kartotéky, následně byla dokončena jeho vězeňská registrace a bylo zkontrolováno, zda mu není předepsáno „speciální“ (tedy obzvláště kruté) zacházení. Posléze byly údaje vyraženy na děrný štítek a vězni bylo přiřazeno evidenční číslo 44673, podle něhož byl dále evidován, nasazován na pracovní úkony a veden v centrální databázi vězňů oddělení DII Ekonomické správy SS v Oranienburgu, odkud se centrálně dohlíželo na nasazování vězňů na otrocké práce v táborech a továrnách.

Později, v srpnu 1943 bylo vězni evidenční číslo vytetováno na předloktí – v průběhu léta 1943 byli takto označeni všichni neněmečtí vězni v Osvětimi. (Používání tetování se posléze rozvinulo za rámec systému děrných štítků – ten byl totiž určen pouze k evidenci pracovní nasazovaných vězňů a nikoliv těch určených k likvidaci. Výběr místa pro tetování na předloktí měl mrazivě praktické důvody – když byly mrtvoly zavražděných vězňů srovnány na hromadě, bylo snazší dohledat tetování na předloktí, než na trupu. – pozn. aut.)

(Edwin Black, IBM and the Holocaust, 2001)

Heslo „Arbeit macht Frei“ nesla řada pracovních koncentračních táborů (na fotografii z malé pevnosti v Terezíně). Komunisté v Československu jej později převzali a ve formě „Prací ke svobodě“ umístili nad některé vězeňské pracovní lágry 50. let.

Dokonalý systém

Děrné štítky umožňovaly evidovat vše – osobní údaje vězně (například to zda se jednalo o čistokrevného žida, zda vyznává judaismus a další informace, které mohly mít vliv na „přednostní“ likvidaci), ale také uložené speciální tresty a další informace o průběhu jeho pobytu v táboře. V případě táborů jako byl Buchenwald, založený před začátkem války pro politické vězně a další speciální kategorie vězňů jako byli svědkové Jehovovi, homosexuálové, příživníci (nacisté definovali tuto skupinu víceméně stejně jako komunisté), ale také židé, byla důsledná evidence využívána i k tomu, aby každá z těchto skupin vězňů dostávala „specifické“ (rozumějte specificky kruté) zacházení.

Výrobu štítků pro koncentrační tábory měly na starosti speciální tiskárny v Osvětimi, které ale často nedokázaly držet krok s poptávkou. Centrální registr vězňů v Oranienburgu měl pochopitelně veškerá data z kartoték též zaznamenaná na děrných štítcích – systém umožňoval evidovat vězně pomocí pěti či šestimístných kódů doplněných o číslo tábora (respektive systému táborů, jak jsme již naznačili), takže každá síť táborů mohla evidovat celkově až milion (999 999) vězňů. Databáze obsahovala řadu osobních údajů (včetně toho kdy, kde a proč byla daná osoba zatčena), neobsahovala ale jména – jen čísla vězňů.

Hollerithův evidenční systém fungoval tak skvěle, že Ekonomická správa SS byla schopna důsledně kontrolovat výkazy o práci vězňů a kdykoliv přesně zjistit, kolik otroků má k dispozici pro konkrétní požadavek válečné výroby. Když byl například v létě 1943 vydán požadavek na informaci o počtu vězňů, které může Osvětim dodat na práci v muničních továrnách, přišla 29. srpna odpověď že tábor může poskytnout 3 581 vězňů. Administrativní úředník Gerhard Maurer si ale pomocí výjezdů z databáze DII ověřil, že k dispozici je na 25 000 vězňů a na zprávu lakonicky odpověděl: „A co dělá těch zbývajících 21 500 židů? Něco tu nesedí, prosím přepočítejte to a pošlete opravenou zprávu!“.

(Edwin Black, IBM and the Holocaust, 2001)

Evidence byla špičková – ani na okamžik nelze pochybovat, že by zaměstnanci centrálního registru a všichni další, kdo byli zapojeni do systému řízení, správy a využívání otrokové práce či masové genocidy, netušili, jakých rozměrů celý systém dosahuje. Tábory podávaly pravidelné týdenní zprávy o „odchodech“ – převážně úmrtích vězňů, která byla v systému děrných štítků obvykle vyznačována jako pozice C-3 ve sloupci 24, tedy smrt z přirozených příčin, bez ohledu na to, zda se jednalo o popravu v plynové komoře, zastřelení nebo speciální sadistické metody jako byl mezi strážemi

Mauthausenu oblíbený „skok parašutisty“ v místním lomu, nebo různé kruté formy umučení (existovaly přitom i kódy pro popravu D-4, sebevraždu E-5 a „speciální zacházení“ F-6, což se v podstatě rovnalo popravě zastřelením nebo v plynové komoře). Perfektní evidence byla pochopitelně nezbytná i pro správné vyúčtování a fakturaci otrocké práce vězňů jejím odběratelům, jak ukazují dochované faktury vystavené oddělením DII. Podle Edwina Blacka byla Ekonomická správa SS schopna vystavit detailní měsíční faktury za otrockou práci bezmála 115 tisíc vězňů nasazených v továrnách Messerschmitt během pouhých 24 hodin! Účet za listopad 1944 byl v tomto případě 434 tisíc říšských marek.

Konečné řešení

V úterý 20. ledna 1942 uspořádali nejvyšší nacisté tajnou schůzku na předměstí Berlína, ve vile na adrese 56–58 Am Großen Wannsee – známou jako „konferenci ve Wannsee“ (dnes je v budově památník a muzeum a o události byl natočen v roce 1984 televizní film vycházející ze dochovaného zápisu – *Die Wannseekonferenz*). Původní termín schůzky na počátku prosince 1941 byl několikrát odkládán s ohledem na japonský útok na Pearl Harbour, vstup USA do války a nepříznivý vývoj ofenzivy na Moskvu – právě tyto události přispěly k tomu, že Hitler rozhodl o okamžité likvidaci všech židů v okupované Evropě, namísto původních plánů na jejich likvidaci po skončení války.

Jedním z klíčových podkladů pro konferenci byly soupisy populace židů v jednotlivých zemích, vycházející ze sčítání obyvatel, prováděného v převážné míře pomocí děrných štítků a Hollerithových strojů. Přesnější seznam A zahrnoval území říše a okupovaných zemí (plus neokupované Francie), méně přesný (odhadovaný) seznam B pak země které prozatím nebyly okupovány, byly okupovány částečně, nebo patřily mezi spojence Třetí říše nebo dokonce neutrální státy (figurovalo na něm tak i Španělsko, Švýcarsko nebo Anglie). Celkový součet činil 11 milionů židů.

Land	Zahl
A. Österreich	131.800
Cetinaek	43.700
Outgebiete	420.000
Generalgouvernement	2.284.000
Bialystok	400.000
Protektorat Böhmen und Mähren	78.000
Dänemark - jüdenfrei -	
Lettland	3.500
Litauen	34.000
Belgien	43.000
Dänemark	3.600
Frankreich / Besetztes Gebiet	145.000
Tschechien Gebiet	700.000
Griechenland	69.600
Niederlande	160.000
Norwegen	1.500
B. Bulgarien	48.000
England	330.000
Finnland	2.300
Irland	4.000
Italien einschl. Sardinien	58.000
Albanien	200
Erastien	40.000
Portugal	3.000
Rumänien einschl. Bessarabien	342.000
Schweden	8.000
Schweiz	18.000
Serbien	12.000
Ungarn	88.000
Spanien	6.000
Türkei (europ. Teil)	55.500
Ungarn	742.800
USA	5.000.000
Ukraine	2.994.604
Westsibirien un-	
schl. Bialystok	446.404
Zusammen: über	11.000.000

Seznam počtu židů v Evropě, který připravil na schůzku ve Wannsee Adolf Eichmann

Na schůzce (byla to opravdu spíše schůzka než konference – celková doba nepřesáhla 90 minut) nebyly pochopitelně probírány plány plynových komor a vyhlazovacích táborů, nicméně otevřeně byl nastíněn plán přesunu židů do táborů na území okupovaného Polska a jejich masové využití pro práce na východě, při nichž velká část zemře „z přirozených příčin“ (tedy upracováním k smrti) a zbytek bude muset být „adekvátně ošetřen, protože se bude jednat o nejodolnější jedince, kteří by mohli být, budou-li propuštěni, počátkem obrody židovství“. Hlavním smyslem schůzky bylo zajistit si pro realizaci „konečného řešení“ spolupráci všech potřebných ministerstev a organizací, zejména železnice, která byla klíčová pro logistiku a říšské statistické kanceláře, která měla zpracovat data o obyvatelstvu (židech) ze sčítacích děrných štítků a připravit tak podklady pro transporty. Jejimi zástupci byli Roderich Plate, odborník na rasová sčítání a Richard Korherr, statistický specialista

vybraný osobně Himmlerem. Ti nejen připravovali podklady, ale s využitím důsledně sbíraných dat na děrných štítkách také zpracovávali zprávy o celkovém stavu projektu „konečného řešení“.

V lednu 1943 požadoval Himmler od Korherra zprávu o stavu konečného řešení. [...] Eichmann si pamatoval, že poskytl Korherrovi všechny nejtajnější informace – takové byly rozkazy. „Ten statistik byl v mé kanceláři týden, možná dva a neustále se na něco vyptával, posílal telegramy a tak podobně,“ vypověděl po válce Eichmann. Korherr nakonec vypracoval šestnáctistránkovou zprávu, v níž data z tabelátorů zabrala zhruba polovinu – ta byla vůdci dodána coby „shrnutí“ 23. března 1943. Čísla byla přesná, vyčíslovala židovské komunity po celé Evropě podle ghetta a území. Slovo „evakuace“ bylo použito jako označení poprav v plynových komorách v táborech jako byla Treblinka či Sobibor. Do východních Ruska: 1 449 692 židů, do táborů na okupovaném Polském území: 1 274 166, do táborů v oblasti Warthe: 145 301. Okupovaná Francie: 41 911, Holandsko: 38 571, Belgie: 16 866, Norsko: 532, Slovensko: 56 691, Chorvatsko: 4 927. Celkový počet evakuací včetně „speciálního zacházení“: 1 873 519. Celkem v programu konečného řešení: více než 2,5 milionu židů. [...] Korherrova zpráva pro Eichmanna, vypracovaná na počátku roku 1944 uváděla: celkově 5 milionů židů zlikvidovaných „z přirozených příčin, spoluvězni v koncentračních táborech či ghettech a těch, kteří byli popraveni“.

(Edwin Black, IBM and the Holocaust, 2001)

To, jak důkladně si nacisté vedli „agendu“ konečného řešení, dělá holocaust ještě strašnějším. Byla to přesně vedená, statisticky a výpočetně organizovaná řízená a vyhodnocovaná masová genocida. Děrné štítky, děrovačky, třídičky a tabelátory – předchůdci dnešních databází a informačních systémů, které si Třetí říše pronajímala od Dehomagu, dceřiné společnosti IBM, v ní hrály ne-li klíčovou, tak rozhodně významnou úlohu.

Richard Korherr, hlavní statistik SS
na fotografii z roku 1978 (zemřel
v roce 1989 ve věku 86 let).

Bylo by chybou vinit technologii nebo jejího výrobce za způsob, kterým ji lidé mohou využít ve jménu ideologie, politiky (nebo třeba politické korektnosti) proti jiným lidem. Je ale důležité přemýšlet o tom, zda informace, které o nás někdo jiný shromažďuje – ať už je to vlastní nebo cizí stát, podnik nebo nevládní organizace, nemohou být drasticky zneužity proti jednomu každému z nás. Myslet si, že nás chrání naše vlastní nezajímavost a anonymita „v davu“, by bylo naivní. Role, kterou hrály děrné štítky a tabelátory, předchůdci dnešních databází, tabulek a registrů, za druhé světové války nejen v nacistickém Německu, ale (jak jsme zmínili minule či předminule) třeba i v USA či Francii, ukazuje, jak mocnou zbraní jsou informace, které o sobě (přínejmenším zpočátku dobrovolně) prozrazujeme. A o tom především byl miniseriál, jehož poslední díl připravujeme na příští týden.

